

ALĂTURĂRI DIFICILE. (I). CIORAN ȘI CARNAP¹

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Difficult Associations. I. Cioran and Carnap. In contemporary philosophy, there are orientations so opposing or hostile to one another, such that their positions seem irreconcilable. We simply have the feeling that some philosophers cannot be joined. That would be the case of Cioran and Carnap. A philosopher belonging to the essayistical-literary philosophy and a philosopher belonging to the logical-positivist philosophy. Incredibly, perhaps, at first glance, but yes: there is a common thread in a very important matter for the philosophies of the two thinkers, namely their conception of traditional philosophy.

Keywords: Traditional philosophy; Empty terminology; Essayistical-literary philosophy; Logical-positivist philosophy.

A discuta despre alăturări paradoxale în filosofie pare a fi din capul locului un demers bizar. Filosofii se deosebesc mult, se critică unii pe alții, dezbate în contradictoriu unii cu alții, așa încât nu pare a fi potrivit un asemenea excurs. Chiar filosofi care sunt apropiați prin aceeași școală de gândire pot fi despărțiți fundamental; așa ar fi Platon și Aristotel: unul a fost elevul celuilalt, însă doctrinele lor diferă totuși destul de mult (să ne gândim numai la coborârea Formei platonice din transcendent în individual; ce poate fi mai sugestiv, în calitate de despărțire în cadrul aceleiași școli?; ce poate fi mai paradoxal în a-i uni forțat pe cei doi?). Platon și Aristotel, însă, în ciuda diferențelor de doctrină, au fost uniți cel puțin de un scop comun imens: interesul pentru o filosofie practică corect (mai ales în contextul epocii, când practicarea filosofiei în manieră relativistă sofistă era la mare prețuire în societatea greacă de atunci, ajunsă cum era la rang de instituție de învățământ „privat”). Și, de fapt, acest interes îi unește pe toți filosofii, numai că ei găsesc căi diferite de a ajunge la acel scop și, de aici, și doctrinele lor mai mult sau mai puțin diferite.

Totuși, în filosofia contemporană au apărut orientări atât de opuse una alteia sau atât de ostile una alteia, încât unele poziții par ireconciliabile. Avem pur și

¹ Acest articol este primul dintr-o serie dedicată alăturărilor / asemănarilor dintre filosofi care nu par a avea nimic în comun, în afara interesului pentru filosofie. Miza acestei serii este pledoaria pentru toleranța filosofică, dar și pentru, iată (cumva paradoxal), dezbateră în contradictoriu, dezbateră atât de fecundă în filosofie.

simplu sentimentul că unii filosofi nu pot fi alăturați. Așa ar fi și Cioran și Carnap². Un filosof aparținând filosofiei eseistico-literare și un filosof aparținând filosofiei logico-positiviste. Și în acest caz sentimentul de respingere a alăturării este atât de puternic, încât ne poate stârni amuzamentul. Căci totul pare a-i despărți la prima vedere pe cei doi gânditori... așa încât alăturarea pare complet absurdă... Există oare ceva substanțial, temeinic, ce ar indica vreo alăturare? Adică, firește, în afara celor absolut evidente, precum preocuparea generală pentru chestiuni de natură filosofică, există cumva vreun fir comun între viziunile celor doi filosofi?

Firește, între Cioran și Carnap există o distanță incomensurabilă. În genere, se poate forța apropierea dintre filosofi de orientări absolut diferite, se pot găsi puncte comune în anumite probleme, în chestiuni particulare, și nu ar fi nimic neobișnuit. Totuși, încă o dată, între Cioran și Carnap? Incredibil, poate, la prima vedere, dar da: există un fir comun într-o privință foarte importantă pentru filosofia celor doi, anume concepția lor asupra filosofiei tradiționale. Despre această inimaginabilă alăturare, ceva mai jos, după alte câteva considerațiuni.

*

Propunem pentru început un scurt exercițiu de imaginație.

Putem să spunem că Rudolf Carnap ar fi considerat foarte probabil filosofia lui Emil Cioran ca fiind foarte apropiată de literatură (cum de altfel și este, în virtutea formelor sale de exprimare – paradoxul, aforismul, textul scurt brodat stilistic), situându-se din punctul de vedere al cunoașterii, în vecinătatea metafizicii pe care el o blama deschis din punctul de vedere al aportului de cunoaștere (cu unele diferențe – culmea, în favoarea filosofiei cioraniene – pe care le vom semnala mai târziu). Totuși, pentru început (vom reveni asupra acestui exercițiu de imaginație), am putea spune, fără a greși prea mult, că Rudolf Carnap l-ar fi privit cu o oarecare îngăduință pe Cioran din cel puțin trei motive: primul, modestia filosofiei eseistico-literare practicate de Cioran (aceasta necăutând să caute soluții cu orice preț, fiind mai mult o viziune evaluatoare a soluțiilor găsite de alte teorii filosofice sau o evaluatoare a anumitor fapte culturale, istorice etc.), al doilea, Cioran nu avea pretenția de a fi numit filosof, ba chiar respingea această etichetă pentru el, iar al treilea, Cioran afișa în eseurile sale un scepticism fățiș, ceea ce ar fi putut fi pe placul lui Carnap, măcar în unele situații.

² Se cuvine în acest moment să încercăm să îmbunăm adepții prea fideli ai celor doi filosofi, adepți care ar considera că este total nepotrivită alăturarea. Personal, am trăit o asemenea situație de respingere în momentul în care făcusem un chestionar sociologic privitor la influența lui Cioran în culturile română și franceză; cineva mi-a pus întrebarea „Ce-ar zice Cioran despre treaba asta?”, insinuând deci că lui Cioran nu i-ar fi fost deloc pe plac demersul meu, un demers evident scientist. Este probabil că lui Cioran nu i-ar fi plăcut nici alăturarea de față, cum probabil nu i-ar fi plăcut nici lui Carnap. Atunci de ce continuăm prezenta abordare? Doar datorită mizei expuse în nota anterioară. Oricum, la întrebarea de mai sus aș răspunde acum că, atunci când intri în filosofie, trebuie să te aștepți la orice fel de tratament din partea exegeților.

În ce privește pe Cioran, sunt puține referirile sale la logica modernă, numită și logică simbolică sau matematică (unde Carnap a excelat) sau la filosofia de tip logico-positivist (practicată de asemenea de Carnap, în forma analizei logice a limbajului). Dar, luând în calcul preferințele lui Cioran în ansamblu (cu predilecțiile sale pentru filosofia culturii, a civilizației, a religiei sau a literaturii), putem exprima gândul că era dezinteresat de această orientare. Noul pozitivism nu pune probleme care să-l intereseze pe Cioran (precum istoria, nașterea, viața, moartea, sinuciderea sau altele din aceeași categorie, tratate în acele domenii indicate mai sus), probleme care apar explicit mai ales în filosofii existențialiste contemporane, cu care filosofia cioraniană s-a aflat într-un permanent paralelism.

Nu vom insista aici asupra nenumăratelor deosebiri dintre cei doi filosofi; sunt prea multe și prea mari; vom expune însă acel punct comun surprinzător.

*

Locul unde se întâlnesc cei doi mari filosofi este, repetăm, cel în care amândoi critică filosofia de tip tradițional, filosofia speculativ-sistematică. Filosofia de tip speculativ-sistematic (diferită de cea logico-positivistă sau de cea literar-eseistică) poate fi identificată cu filosofia tradițională, chiar cu metafizica (în sens aristotelic) în anumite variante; mai aproape de timpul nostru sunt exponențialele filosofii lui Hegel și Heidegger. Și Carnap, și Cioran consideră că filosofia este o inutilă raționalizare a lumii, caracterizată îndeosebi printr-o proliferare fără sens a cuvintelor ce pot fi folosite pentru a descrie universul. Desigur, nu avem o identitate de opinie între cei doi legată de filosofie ca doctrină creatoare în principal de cuvinte: în timp ce Carnap avea convingerea că filosofia tradițională, îndeosebi în forma metafizicii, dar și a filosofiei valorilor sau a filosofiei morale, folosea cuvinte lipsite de sens, lipite în propoziții la fel de lipsite de sens, Cioran avea convingerea că filosofia tradițională dublează realul prin noi și noi cuvinte inutile într-o desfășurare la infinit. S-ar putea deci spune că cei doi filosofi se întâlnesc cel mai precis în punctul în care filosofia tradițională este considerată doctrina cuvintelor goale de conținut.

Printre primii filosofi ce au discutat despre confuziile terminologice, lingvistice din teoriile metafizice a fost Wittgenstein, pe care Carnap recunoaște că îl urmează, însă Carnap ne apare astăzi drept emblematic în „cruciada antimetafizică”. Pentru Rudolf Carnap, filosofia tradițională păcătuiește prin folosirea termenilor și propozițiilor „lipsite de sens”³. El vizează îndeosebi filosofii lui Hegel și Heidegger (cu care va intra de altfel și în polemică). Nu intrăm în amănuntele binecunoscute ale demonstrației carnapiene asupra termenilor metafizici fără semnificație; pentru interesul articolului de față este importantă viziunea sa asupra lipsei lor de utilitate

³ Rudolf Carnap, *Depășirea metafizicii prin analiza logică a limbajului*, în vol.: *Vechea și noua logică*, Editura Paideia, București, p. 42.

filosofică sau științifică. Carnap enumeră câteva cuvinte care sunt lipsite de semnificație prin absența căii de verificare a acestei semnificații: „Principiu”, „Dumnezeu”, „Absolut”, „Necondiționat”, „Infinit”, „Ființa fiindului”, „Ne-fiindul”, „Lucru în sine”, „Spirit obiectiv”, „Esență” etc., cum va proceda și Cioran (vedem ilustrarea puțin mai departe). Propozițiile care au în componență asemenea termeni devin la rândul lor lipsite de semnificație, nu spun nimic, deși pot avea sens din punct de vedere gramatical. Pentru Carnap, iarăși simplificând și fără a intra în detaliile terminologiei acestuia, „enunțurile se împart în următoarele categorii: mai întâi, există enunțuri care sunt deja adevărate numai în baza formei lor («tautologii», după Wittgenstein; ele corespund aproximativ «judecăților analitice» ale lui Kant); acestea nu ne spun nimic asupra realității. Acestui gen de enunțuri îi aparțin formulele logicii și matematicii; ele nu sunt ele însele enunțuri asupra realității, ci doar servesc la transformarea unor asemenea enunțuri. În al doilea rând, există negatele unor asemenea enunțuri («contradictoriile»); ele sunt contradictorii, deci false în baza formei lor. Pentru toate celelalte enunțuri, decizia asupra adevărului sau falsității lor rezidă în enunțurile protocolare; astfel, sunt (adevărate sau false) *propoziții de experiență* și aparțin domeniului științei empirice. Dacă se formează un enunț care nu aparține categoriilor menționate, atunci în mod automat el devine lipsit de sens. Cum metafizica nu vrea să exprime enunțuri analitice, nici nu nimereste în domeniul științei empirice, ea este nevoită fie să întrebuițeze cuvinte pentru care nu-i e dat nici un criteriu și care, prin urmare, sunt goale de semnificație, fie să alcătuiască astfel de cuvinte cu semnificație care nu dau nici un enunț analitic (contradictoriu), nici unul empiric. În ambele cazuri rezultă în mod necesar pseudopropoziții”⁴. Astfel, mai spune Carnap, orice metafizică speculativă ce are pretenția de cunoaștere pornind de la „gândirea pură” sau de la „intuiție” este purtătoare de lipsă de sens; la fel și orice metafizică care caută să afle cunoașterea în ceea ce se află dincolo de experiență și la fel pentru orice filosofie morală sau orice filosofie a valorii, „căci valabilitatea obiectivă a unei valori sau a unei norme nu poate (nici după concepția filosofiei valorii) să fie verificată empiric sau dedusă din enunțuri empirice”⁵.

După cum se știe, Carnap va propune un mod nou de a face filosofie, anume analiza logică a limbajului. De altfel, tradiția filosofiei analitice, unde este încadrat și Carnap, „nu se caracterizează doar negativ, prin respingerea metafizicii, ci și pozitiv, prin ideea că filosofia ar trebui să devină o analiză logică și contextuală a limbajului”⁶.

Pentru Cioran, filosofia tradițională păcătuiește prin dublarea ființei prin cuvânt: „Ceea ce *este* refuză îmbrățișarea verbului (...). Ființa e mută, iar spiritul flecar. Iată ce numim *a cunoaște*. Originalitatea filosofilor se reduce la inventarea de termeni. Cum nu există decât trei sau patru atitudini în fața lumii (...), nuanțele

⁴ *Ibidem*, p. 71.

⁵ *Ibidem*, p. 71–72.

⁶ Hans-Johann Glock, *Qu'est-ce que la philosophie analytique*, Gallimard, Paris, 2011, p. 233.

care le diversifică și multiplică nu țin decât de alegerea unor vocabule, lipsite de orice încărcătură metafizică. Suntem cufundați într-un univers pleonastic, în care întrebările și răspunsurile sunt echivalente⁷. Iar aceasta era poziția lui Cioran încă din fragedă tinerețe, de la publicarea primelor cărți (chiar dacă, mai ales la început, făcea apologia sentimentului, neluat în seamă de filosofie, care avea preferință îndeosebi pentru rațiune), reluată apoi de mai multe ori. Iată încă două-trei mostre de condamnare a cuvântului având rol de absolut filosofic: „(...) istoria ideilor nu e decât o perindare de vocabule convertite în tot atâtea absoluturi, e suficient să ne gândim la momentele importante ale ultimului veac⁸; „(...) înainte de a aborda o problemă, [filosofia] lansează un cuvânt și în felul acesta crede că spune ceva despre realitate. Cine creează cuvinte «dezvelește» uneori realitatea, dar, după judecata mea, drumul acesta nu e bun; de obicei, este extrem de periculos. De aceea, cred că în filosofie nu e necesar să crezi tot timpul termeni tehnici. Nietzsche nu a creat cuvinte și asta nu i-a diminuat importanța operei. Ba chiar dimpotrivă: tehnicizarea e marele pericol care pândește filosofia universitară și ceea ce o îndepărtează de lucruri⁹. Heidegger, de pildă, deposedat de limbajul său, expus în termeni obișnuiți, eliberat de fascinația formelor de exprimare (cum ar zice Wittgenstein), și-ar pierde cu siguranță din notorietatea sa filosofică: „Orgoliul fără margini al celui care folosește un jargon inaccesibil. Pe vremea când, student fiind, mă serveam de jargonul filosofiei, îi disprețuiam pe toți cei care nu-l utilizau. Dacă l-am despuia pe Heidegger de limbajul său, dacă i-am expune filosofia în termeni curenți, Heidegger și-ar pierde nu atât importanța, care e reală, cât prestigiul, care, cum o arată și cuvântul¹⁰, este iluzie, amăgire¹¹”.

Cuvintele, terminologia domină, așadar, pentru Cioran, epoci și doctrine, în filosofie: „Materia” și „Energia”, „Experiența”, apoi „Evoluția” au caracterizat terminologic pozitivismul; au urmat „Intuiția” (cu însoțitoarele ei „Durata”, „Elanul”, „Viața”), apoi „Existența”; toate au fost doar „mode” și orice „sistem se demodează prin terminologie¹²; nici măcar cuvântul „Suflet”, cel mai de succes din istoria filosofiei și a religiei nu a rezistat (de la neoplatonism, trecând prin filosofia creștină medievală, până în filosofia modernă), întrucât nu e decât un cuvânt, iar azi nu îl mai auzim pomenit decât în cântece romanțioase, atât e de învechit...¹³.

Cuvintele goale, deci, sunt marile mize ale unor teorii filosofice, din păcate, conform celor doi. La unul dintre filosofii alăturați mai sus sunt cuvinte lipsite de sens, la altul sunt doar invenții, denumiri asupra unor aspecte ale realității ce diferă

⁷ Emil Cioran, *Tratat de descompunere*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 78–79.

⁸ Idem, *Ispita de a exista*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 73.

⁹ *Occidentul și criza semnelor*, interviu cu Emil Cioran realizat de Luis Jorge Jalfen, redat în vol. *Convorbiri cu Cioran*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 91.

¹⁰ Aici traducătorul lui Cioran face precizarea că „prestige” în franceză înseamnă și „iluzie”, „magie”; în: *Caiete II*, nota 1, Editura Humanitas, București, 2005, p. 167.

¹¹ Emil Cioran, *Caiete II*, p. 167.

¹² Idem, *Ispita de a exista*, p. 143–144.

¹³ *Ibidem*, p. 144.

de la un autor la altul; avem o diferență de nuanță între viziunile celor doi, dar, la bază, se situează pe același plan.

*

Pentru Carnap, metafizica rămâne doar o „expresie a sentimentului vieții”¹⁴, ceea ce, dintr-un alt punct de vedere, îl apropie din nou de Cioran, care critica filosofia tocmai pentru că nu ia în considerare anumite sentimente, trăiri extrem de importante în desfășurarea vieții: „Am întors spatele filosofiei când mi-am dat seama că e cu neputință să descopăr la Kant vreo slăbiciune omenească, vreo urmă adevărată de tristețe; la Kant și la toți filosofii”¹⁵. Carnap consideră metafizica o formă de artă, una prin care se înlănțuie cuvinte, dar una inferioară poeziei lirice (căci poezia nu are pretenția de a fi cunoaștere și nici nu există dezbateri în interiorul ei) sau muzicii (care exprimă cel mai bine armonia vieții, exprimă cel mai bine sentimentul vieții): „În fond, metafizicienii sunt muzicieni fără dar muzical. De aceea, ei posedă o puternică năzuință spre munca în mediul teoreticului, spre înlănțuirea de concepte și gânduri. În loc de a-și activa, pe de o parte, această năzuință în domeniul științei, iar pe de altă parte, de a-și satisface nevoia de expresie în artă, metafizicianul creează un produs care nu contribuie cu nimic la cunoaștere, iar sentimentului vieții îi dă numai o expresie insuficientă”¹⁶.

Cu aceste gânduri, Carnap trece, în vestitul său studiu asupra metafizicii, la a-și exprima îngăduința pentru un filosof precum Nietzsche, care își exprimă sentimentele, are evaluări izvorâte din empiric (cum ar fi „analiza istorică a anumitor fenomene de artă ori (...) analiza istorico-psihologică a moralei”)¹⁷. Nu putem să nu remarcăm că Emil Cioran face parte din aceeași categorie filosofică din care face parte și Nietzsche, cea a filosofiei eseistico-literare, și am putea trage concluzia că Rudolf Carnap ar fi putut avea aceeași îngăduință și pentru Cioran, așa cum indicam în intuiția avută la începutul acestei scrieri. Conținutul empiric al unor aforisme din operele celor doi (Nietzsche și Cioran), conținut referitor la aspecte practice ale vieții, la fenomene palpabile le-ar conferi destul de mult sens în ochii lui Carnap. Și, în continuare, Carnap are forța, dar și satisfacția de a indica faptul că un Nietzsche are inspirația de a-și expune cartea *Așa grăit-a Zarathustra* într-un limbaj expresiv: „În acea operă, însă, în care el a exprimat cel mai puternic ceea ce alții exprimă prin metafizică sau etică, anume în *Zarathustra*, el nu alege forma teoretică, generatoare de eroare, ci, în *mod expres*, forma artei, poezia”¹⁸.

¹⁴ Rudolf Carnap, *op. cit.*, p. 74.

¹⁵ Emil Cioran, *Tratat de descompunere*, p. 76.

¹⁶ Rudolf Carnap, *op. cit.*, p. 78.

¹⁷ *Ibidem*, p. 78.

¹⁸ *Ibidem*, p. 78.

*

S-ar mai putea explica într-un mod această apropiere între Cioran și Carnap: amândoi aveau alte opțiuni filosofice decât filosofia de tip speculativ-sistematic, erau din afara acestei maniere de a filosofa, așa încât din ambele zone (cea logico-pozitivistă și cea eseistico-literară) se putea observa la fel principala slăbiciune a filosofiei speculativ-sistematice. Într-adevăr, odată cu secolul XIX, s-a petrecut o mutație pe scena filosofică, o mutație de ordin terminologic. Terminologia consacrată de Aristotel a fost respectată în mare parte de filosofilii moderni, urmărindu-se în principal cercetarea filosofică; Kant, deși impune termeni noi, nu schimbă semnificațiile celor vechi; cu Hegel și cu Heidegger mai ales, în ciuda rezultatelor lor notabile în filosofie, are loc fie procesul de resemnificare a vechilor termeni, fie procesul de inventare de noi termeni, ceea ce a putut părea cel puțin suspect pentru gânditori care agreau alte perspective de a filosofa, cum ziceam.

Ceea ce e neașteptat în acest demers este faptul că filosofia pro-literară are un punct de vedere asemănător cu filosofia pro-știință, cum ar veni cele două extreme sunt contra poziției de mijloc, dacă se poate spune așa.

*

În urma acestei alăturări operate aici, se poate observa destul de evident următorul aspect: oricât de îndepărtate, zonele filosofiei intră totuși în contact; filosofia rămâne unitară, rămâne adică un ansamblu, creându-și relații de asemănare sau de opoziție din orice unghi se pornește. Cum spuneam la început, acest ansamblu de relații de asemănare sau de opoziție este menținut de un interes comun, de un scop comun: filosofia în calitate de teorie adecvată ritmului științific și cultural al vremii sale, așa cum s-a dorit ea încă din vremea lui Platon și Aristotel.

Farmecul acestei discipline culturale este dat, mai mult decât în științe, cu siguranță, de lupta de idei, dar, iată, și de unirea unor gânditori ce ar putea părea inamici.